

ZABIOKOVLJE KAO PROSTOR PROŽIMANJA

Sažetak: *U radu se varira kulturno, mentalno, uopće identitetsko prožimanje ljudi Zabiokovlja, na način kako je ovaj zemljopisni prostor označen sedamdesetih godina prošlog stoljeća. Danas je on, zbog novog političkog realiteta, podijeljen između dviju država – Hrvatske i Bosne i Hercegovine – a termin Zabiokovlje se sve učestalije koristi da bi se označio samo jedan dio ranijeg jedinstvenog prostora. U radu se, međutim, želi sugerirati kako je takva dioba protuprirodna jer se radi o jedinstvenoj cjelini u kulturnom i mentalnom pogledu, ali i iz perspektive nacionalnog i identiteta uopće.*

Ključne riječi: *Hercegovina, hercegovački identitet, nacionalni identitet, jezik, osjećaj zajedničkog pripadanja*

Uvod

Danas se pod pojmom Zabiokovlje sve češće podrazumijeva „zemljopisni prostor unutar područja Splitsko-dalmatinske županije u kontinentalnom (sjeveroistočnom) zaleđu planinskog masiva Biokovo“.¹ Radi se, dakako, o promjeni u shvaćanju, koja je uvjetovana geopolitičkim promjenama u ovom dijelu Evrope s konca prošlog stoljeća – nestajanjem jedne i konstitucijom sedam novih država iz njezina sastava. Zahvaljujući tim promjenama i zemljopisni prostor Zabiokovlje se reducira na prostor samo jedne novonastale države, prostor Hrvatske. Izvorno, međutim, pojam Zabiokovlja, definiran početkom sedamdesetih godina XX. stoljeća, podrazumijevao je bitno širi, prostor koji se protezao i s drugu stranu hrvatske granice i u sebe uključivao općine Grude, Posušje i Tomislavgrad, te dijelove Ljubuškog i Širokog Brijega.

Promatrano, dakako, izvan tereta postojećih državnih granica – a one jesu dio naše stvarnosti – razlozi za ovako zaokruživanje prostora Zabiokovlja puno više su utemeljeni od ovovremenih pokušaja njegova reduciranja na prostor samo jedne države. Neosnovani su i eventualni strahovi iz podteksta teorijskih i političkih redukcija. Uostalom, prekogranična suradnja, pa i regije – one koje

¹ Usp. <http://hr.wikipedia.org/wiki/Zabiokovlje>

uključuju međusobno povezane pogranične dijelove dviju ili više zemalja, dio su suvremenih evropskih trendova. Zašto, prema tome, tu vrstu evropskog iskustva ne iskoristiti kako bi se obnovile – pa i dodatno ojačale, zašto ne? – veze dijelova istog povijesnog, kulturološkog, mentalnog, uopće civilizacijskog kruga? A da se radi baš o tome upućuje veliki broj primjera iz života sa snažnom znanstvenom argumentacijom. Nastavak ove analize koncentrira se na tek neke među njima. Ali, i na integralni prostor – s jedne i druge strane državne međe, na prostor Zabiokovlja kako je on bio određen prije četrdesetak godina.

1. Zabiokovlje kao sociološka i psihološka organska cjelina

1.1. Sociopsihološke značajke Zabiokovlja

Malo je sustavno teorijskog, sociološkog i sociopsihološkog prije svega, pristupa izučavanju čovjeka i zajednice koji nastanjuju prostore, označene terminom Zabiokovlje u njegovoj neokrnjenoj verziji. U pitanju su, naime, sporadična, i u pravilu segmentarna, tretiranja koja nisu pouzdana za generalizacije, teorijska uopćavanja. Potreba, međutim, tog tipa postoji. Ambicija ovog rada, dakako, nije te vrste. Nakana mu je, naprotiv, tek naznačiti neka od pitanja koja, po našem sudu, zaslužuju ozbiljniji istraživački napor.

U usporedbi s drugim prostorima Zabiokovlju su imanentni marljivost, radinost, stvaralački nerv, ali i nešto za što se ponekada koristi i pejorativni termin kao pojam koji te osobine najbolje oslikava – tzv. kikaševski čip kao sinonim za snalažljivost, sposobnost brze adaptacije i inicijative. Primjera za to u izobilju je u različitim područjima ljudskog izražaja i na različitim razinama komparabilnosti. Pitanje kojim bi se znanost mogla pozabaviti je: čemu te odlike čovjeka ovog prostora treba zahvaliti? Jesu li one u vezi s genetskom strukturom, s obilježjima povijesnog razvoja, sa specifičnošću socijalizacije - obiteljske, ali i one u užoj socijalnoj sredini? Ili je, eventualno, dijelom ili u potpunosti, u pitanju nešto potpuno drugo?

Čovjeka Zabiokovlja bitno određuje i emotivna nabijenost. Nerijetko se, potom, može govoriti i o prenaglašenosti iracionalnog u njegovom postupanju. Neke karakterne crte, vezane za njegovu verbalnu komunikaciju u prilog toj tezi svjedoče na najupečatljiviji način. Gdje, ako je ta ocjena točna, tražiti korjene toj odlici i tom dijelu njegova mentalnog koda? Imaju li i one ishodište u povijesnom hodu, genetici ili, pak, nečem drugom? Koliko je na njih moguće utjecati kako bi ih se, neke od njih posebice, usmjeravalo u pravcu željenih? I, koliko je ta vrsta utjecaja uopće potrebna? Ili još konkretnije, znači li ona svojevrsni atak i na dio njegova identiteta?

1.2. Uzroci sociopsiholoških posebnosti Zabiokovljaka

Traganje za odgovorom o pitanju uzroka sociopsiholoških posebnosti, svojevrsnog sociopsihološkog koda Zabiokovljaka, sve je prije nego jednostavno. Nakana ove analize, dakako, nije pronicí u sve njih. Ali, na dio njih je, ako ništa drugo, onda barem moguće uputiti. Pri tome se misli prvenstveno na obilježja povijesnog hoda, kojemu su Zabiokovlje, ali i ljudi koji ga nastanjuju, stoljećima izloženi. O čemu se, zapravo radi?

U pitanju je, prije svega, stoljetna izloženost tuđinskim osvajačkim ambicijama. Čitav je ovaj prostor, primjerice, i s jedne i s druge strane današnje državne granice, iskusio stoljeća turske osmanlijske vlasti. I sve ono, dakako, što je ona sobom nosila. Termin „turski zulum“, tako, znači mnogo više od materijalnih davanja na koja je Zabiokovljak u vrijeme te vlasti bio prisiljavan. Ponižavanja, na koja upućuju različita iskustva – iskustvo Hasanaginice, ona o Šimici Karamatiću, Andriji Šimiću, Mijatu Tomiću, mnoga druga – danas u narodne pjesme i dramske igrokaze pretočena, o nekima od njih na najuvjerljiviji način i svjedoče. Ponižavanja te i takve vrste – a njima neskloni nisu bili ni svi drugi osvajači – kroz vrijeme su izazivala bunt, ali i izostravala duh. A sve to je, kroz vrijeme dakako, postajalo i dijelom genetskog koda.

Dio socioloških i sociopsiholoških značajki moguće je potražiti i u filozofiji preživljavanja čovjeka ovog kraja. Stoljećima je, naime, zemlja dominirala kao jedan od temeljnih uvjeta i pretpostavki njegova održanja. No, ona mu nije nikad bila saveznik. Odnos obradivog i neobradivog zemljišta je nepovoljan kao malo gdje. Istodobno, demografski ovo je veoma vitalan prostor. Uostalom, u prilog tome govore i povijesne migracije. Zabiokovlje je u zadnjih pet stotina godina u pravilu bilo polazna točka svih značajnijih migratornih pomjeranja. Ona, međutim, nikada do danas nisu za posljedicu imala potpuno demografsko pražnjenje. Zašto? Upravo zbog njegove demografske vitalnosti.

Gdje, međutim, tražiti razloge migratornih pokreta s ovih na druge prostore? Odgovor se, dijelom ili u cjelini, nalazi upravo u apostrofiranim detaljima – strukturi tla, činjenici da su male količine obradive zemlje bile nedostatne za biološko preživljavanje. A, u vezi s njom su, opet, makar dvije vrste posljedica – traganje za načinima kako preživjeti ostajući, ili, pak, odlazak iz istog razloga, preživljavanja radi. I prvi i drugi scenarij su podrazumijevali povećano i fizičko i intelektualno naprezanje, razvijanje sposobnosti i osobina koje nisu neophodne drugima, prostorima koji hranom ne oskudijevaju. Iz tih povijesnih varijabli, po svemu sudeći, proističu i neka druga obilježja – jedne karakterizira staloženost, nesklonost brzim odlukama, čak i izvjesna lijenost u verbalnoj komunikaciji, druge, opet, osobine sa predznakom sasvim drugačijeg naboja.

U osobenostima historijske razvojne putanje se, na koncu, može prepoznati i dio odgovora na pitanje, gdje tragati za razlozima povećane potrebe za nacionalnom identifikacijom, posebice njezinom javnom manifestacijom, ali i tzv. nacionalnim jedinstvom. Istina je, prije svega, da su ovi prostori tijekom povijesti češće od ostalih bili izlagani atacima nacionalnog otuđivanja i asimilacije. Istina je, potom, da oni nisu dolazili samo od drugih – neovisno o tome radi li se o stranim imperijama i njihovim asimilatorskim ambicijama ili, pak, o onima koji su te iste prostore dijelili s Hrvatima. Dapače. Tu se vrstu ataka, neovisno o tome jesu li oni planirani ili ne, na nesreću, može prepoznati i u odnosu prema ovim prostorima kod pripadnika istog, dakle hrvatskog civilizacijskog kruga. Prelet preko posljednjih stotinjak godina u prilog takvoj tezi govori dosta uvjerljivo. Priznali ili ne, radi se o odnosu svojevrsnog izoliranja koji, opet, za posljedicu, neku vrstu reakcije, ima sve naglašeniju potrebu za zajedničkim pripadanjem. S druge strane, u prilog takvoj tezi dijelom govori i današnji odnos pripadnika istog etniciteta prema makar jednom dijelu prostora Zabiokovlja, prostoru zapadne Hercegovine. Pojam „Hercegovac“ se, primjerice, nerijetko koristi kao metafora za negativno, nepoželjno, ono što vam dođe kao kazna. A to opet, neka vrsta stimulatora pothranjivanja pojačane povijesne čežnje za pripadanjem kod onih koje se doživljava teretom, balastom, viškom.

2. Zabiokovlje i pitanja identiteta

Pitanje identiteta je jedno od središnjih u sferi filozofskog, sociološkog, psihološkog, sociopsihološkog, ali i teorijskog promišljanja nekih drugih znanstvenih disciplina. U kontekstu analize, međutim, koja je predmet ovog rada, središte pozornosti nije fenomen identiteta u ukupnosti njegova značenja. Teorijska pozornost se, naprotiv, usmjerava na jednu dimenziju njegove manifestacije – na nacionalni identitet. Pri tome se, dakako, težište analize koncentrira na samo neke dimenzije nacionalnog identiteta – njegove jezične i kulturološko-tradicijske elemente. S druge, pak, strane, težište analize je usmjereno na samo jedan dio Zabiokovlja – onaj s bosanskohercegovačke strane državne međe. Nema, međutim, dvojbe da se sudovi u vezi s njim u najznačajnijoj mjeri mogu poopćiti i na čitav prostor analize.

2.1. Hercegovina kao dio prostora analize

Prostorno promatrano, Hercegovina je maleno područje. No, i pored toga ona izaziva masu nedoumica. Što se, primjerice, sve može smjestiti pod Hercegovinu kao zajednički imenitelj? Je li to, kako tvrde neki, prostor u čiji sastav ulazi sedamnaest općina – pri čemu se među njima ne nalaze Livno i Tomislavgrad, prostor

koji pokriva površinu od 9.835 km² i na kojem živi oko 400.000 stanovnika (*Fotomonografija Hercegovine*, 1981.). Ili je, kako apostrofiraju drugi, regija od Livna i Kupresa na sjeverozapadu do Trebinja na jugoistoku, geografski prostor, dakle, koji pokriva površinu od čak 12.276 km² i na kojem, po procjenama iz 2002. godine, živi 451.897 stanovnika (*Regionalna strategija ekonomskog razvoja za ekonomsku regiju Hercegovina*“, Asocijacija za ekonomski razvoj REDAH, Mostar, 2004.).

Neovisno, međutim, o tome koji okvir geografskog određenja bio prihvaćen, Hercegovina je, pođe li se od Daytonskog ustavnog okvira BiH, prostor koji se proteže na oba bh. entiteta – Federaciju BiH i Republiku Srpsku – ali i dio koji, samo na prostoru prvog među njima – prostoru Federacije BiH – pokriva prostor triju županija – prostor Hercegovačko-neretvanske i Zapadnohercegovačke u potpunosti, te najvećim dijelom i Hercegbosanske. Radi se, dakle, o području koje je – geografski, ali i iz perspektive njegove demografske napučenosti – relativno malo. Radi se, međutim, o prostoru koji je i reljefno veoma raznolik. Po srijedi je, potom, prostor čiju raznolikost dopunjuju i njegov narodnosni sastav i religijska struktura stanovništva. Zanimariti se, na koncu, ne smije ni razlike u etnološkom smislu, primjerice, u tradicijskoj seoskoj nošnji. „Hercegovina pripada dinarskoj kulturnoj zoni, s više manjih specifičnih kulturnih areala. Hercegovačke nošnje prema svojem osnovnom obilježju dijele se na humske - zapadni i srednji dio Hercegovine: okolica Mostara, Konjica, Stoca, Ljubinja i Ljubuškoga, i brdske - istočni dio Hercegovine: Zupci, Površ, Rudine i kraj od Podveležja do Foče“, koje pripadaju uglavnom srpskoj tradiciji (S. Bajić, Osnovne karakteristike tradicijske seoske nošnje u Hercegovini, *GZM, etnologija*, sv. 48./49. (1996.-1999.), Sarajevo, 2000., 18., prema R. Dodik, *Hercegovina ili esej o "zemlji na čenaru"*, www.nsf-journal.hr).

2.1.1. Hercegovina kao historijska odrednica

Najstariji oblici življenja ljudi na prostoru Hercegovine datiraju još iz vremena od prije 16.000 godina. Na to upozoravaju pronađeni tragovi u pećini Badanj kod Stoca. No, na slične, tragove života u dalekoj prošlosti upozoravaju i mnoga druga arheološka nalazišta.²

² Takva su, primjerice, Varvari kod Prozora, Ravliča pećina kod Gruda, Zelena pećina kod Mostara. U mladem kamenom dobu su, potom, prema arheološkim nalazima, postojale ljudske naseobine u blizini Konjica (Lisičići) i Posušja. U željeznom dobu na ovim se prostorima pojavljuju ilirska plemena – Dalmati, koji su živjeli prvo u području velikih kraških polja (Duvanjskog i Livanjskog) a potom se širili sve do Neretve i Jadranskoga mora, Ardijevci koji su, kao ratoborno i pleme koje se je bavilo piratstvom na Jadranskom moru, nastanjivali prostor donjeg toka Neretve, te helenizirani Daorsi koji su bili koncentrirani u području današnjega Stoca.

U vrijeme Rimskog carstva Hercegovina postaje sastavni dio rimske provincije Dalmacije, a rimski namjesnik za Dalmaciju gradio je više cesta koje su presijecale i Hercegovinu.³ Iz toga vremena, dakako, datiraju i druga svjedočanstva – nadgrobni natpisi, koji se danas čuvaju u različitim bh. muzejima, poljoprivredna imanja (*villae rusticae*)⁴, bazilike i crkve iz ranokršćanskog perioda⁵.

Vrijeme od VII. do IX. stoljeća je, što se ovog prostora tiče, dosta neosvijetljeno. Razlog je u činjenici da je to vrijeme obilježeno seobom Slavena koja je bila obilježena i materijalnim uništavanjem. Stoga se prvi sigurni pisani tragovi javljaju tek u vrijeme Konstantina Porfirogeneta, početkom X. stoljeća, za čije vladavine su na području Hercegovine utemeljene tri kneževine – Paganija, Zahumlje i Travunija.

Za razliku od apostrofiranog perioda vrijeme srednjeg vijeka je puno bogatije historijskim podacima. Iz ranog srednjeg vijeka, primjerice, datira Humačka ploča, spiralan natpis na bosanskoj ćirilici s ostacima glagoljskih slova, ali i brojni nalazi karolinških mačeva, ostruga, nakita i novca. Iz tog vremena su i najpoznatije gradske utvrde – Blagaj kod Mostara, Počitelj, Ljubuški i neki drugi. Iz tog su vremena i stećci, kameni nadgrobni spomenici, poput nekropole Radimlja kod Stoca, ali i onaj iz Kočerina kod Širokog Brijega koji je značajan zbog natpisa na njemu koji je ispisan bosančicom i ikavicom, jezičnim izrazom koji je tada karakterističan za veliki dio današnje BiH, a danas još uvijek za područje Hercegovine. Za srednji vijek je, na koncu, indikativan i porast moći vladara s ovog prostora. U XV. stoljeću po tome se isticao posebice Stjepan Vukšić Kosača, vladar po kojemu je Hercegovina i dobila ime.⁶

Od druge polovice XV. stoljeća prostor današnje BiH obilježava osmanlijska vlast. Na području nekadašnje Humske zemlje formira se tzv. Hercegovači sandžak, a to se područje, po njegovu nekadašnjem vladaru hercegu Kosači, počinje nazivati Hercegovinom.

2.1.2. Pokušaji osporavanja Hercegovine

Danas je, na žalost, Hercegovina često izložena atacima. Njezin zapadni dio je, primjerice, desetljećima nosio stigmą ustaškoga kraja, a posljedica takvog

³ Jedna od njih je, primjerice, išla od Solina, preko Vida i Stoca do Trebinja.

⁴ Takva su, primjerice, arheolozi otkrili u Mogorjelu i Višićima

⁵ Među njima se ističu one u Žitomisliću, Klobuku, Tasovčićima i Čerinu.

⁶ Kosača je, naime – a prema nekim autorima radilo se o lukavu političaru – 1448. godine uzeo titulu hercega, po kojoj je Hercegovina i dobila ime.

tretmana je, opet desetljećima dugo, masovni odlazak, pravi demografski egzodus - na "privremeni rad" u inozemstvo⁷ ili, pak, bijeg pred politički obojanom represijom, najčešće na prostor Hrvatske koja je, bez obzira na režim i opasnosti koje su i u njoj vrebale, ipak doživljavana i domovinom i zaštitnicom. A onda je, protiv Hercegovine i Hercegovaca – pri čemu se misli isključivo na zapadnu Hercegovinu i Hrvate koji je nastanjaju - haranga krenula i iz te domovine i zaštitnice. Uputno se je, primjerice, prisjetiti grafita tipa "Vratite nam Srbe, evo vam Hercegovce". Ništa manje zanimljivo nije ni teorijsko bavljenje hercegovčkim fenomenom i teze poput one, koju još 1992. godine plasira Ivan Lučev, a po kojima su Hercegovci – i neki drugi doduše - dinarci s izraženim hajdučkim mentalitetom i uopće rodovsko-plemenskim crtama (Aleksa Crnaković, Hercegovci između istine i pravde, *Vjesnik*, 23. veljače 1992., str. 15.). U pitanju je, naime, teza o takozvanoj „plemenskoj stočarsko-ratarskoj, odnosno pljačkaško-ratničkoj-hajdučko-uskočkoj kulturi“, koju se plasira još tridesetih godina XX. stoljeća u tekstovima koji se na isteku istog stoljeća nanovo aktualiziraju.⁸ Ili, što je svojevrsni rasizam, teza o rasnim karakteristikama Hercegovaca, o dlakama koje im rastu iz ušiju i koje na najbolji način oslikava sintagma „ratni klatež“ (Denis Kuljiš, *Dva pamfleta protiv Tuđmana*, Jesenski i Turk, Zagreb, 2005., 27.) i mnoge druge.

S druge, pak, strane, Hercegovinu se osporava i u samoj BiH. Na djelu je, još konkretnije, trend sveopće bosnizacije u javnom diskursu ove zemlje. Svakodnevno se, u medijima i dnevnoj komunikaciji – po inerciji, a nerijetko i ciljano – iskrivljuje naziv države, reducira na samo jedan njezin dio. Ne govori se o Bosni i Hercegovini nego samo o Bosni. Razlog je, pojašnjava se, čisto praktične prirode – puni naziv je dug i nepraktičan, težak za izgovor u međunarodnoj komunikaciji.

Ta vrsta izgovora, doduše, nije imanentna samo vremenu današnjem. Dapače. Pojave redukcionizma se mogu pratiti i kroz povijest. Tim se rakursom, međutim, ova analiza ne kani baviti. No, što se današnje motivacije za etimološkim redukcionizmom tiče, sve se ne može svesti samo na praktične razloge. Na to, uostalom upozoravaju mnogi primjeri. A oni se, pojednostavljeno, mogu svesti na dvije vrste ambicija. Prva je u javni prostor lansirana 2001. godine, na trećem kongresu SDA, na kojem, i to tadašnji prvi čovjek ove stranke, elaborira ideju o bosanskoj naciji, uz obrazloženje da bi istu podržali svi Bošnjaci, pripadnici tzv. grupacije ostalih kako bi se oslobodili ponižavajućeg etimona

⁷ Uzroci iseljavanja su i u napuštanju tradicijske poljoprivrede, društveno-ekonomskoj nerazvijenosti, demografskom porastu, čežnji za višim standardom itd., a etiketiranje je jedan od više uzroka iseljavanja koji, sa svoje strane, tomu doprinosi.

⁸ Među njima posebno mjesto zauzimaju i spisi Dinka Tomašića, *Politički razvitak Hrvata, i Društveni razvitak Hrvata*, u izdanju Jesenski i Turk, Zagreb, 1997.

„ostali“, pripadnici mješovitih brakova te, što je isto tako važno, „jedan broj uglednih Srba i Hrvata“⁹.

Izetbegovićeva je ideja u to vrijeme, istina, oštro kritizirana kao dezintegrirajuća, za bh. društvo i državu kancerogena. Sve to, međutim, promotore ideje nije i obeshrabilo. U prilog navedenoj tezi svjedoči, uostalom, i pet godina nakon toga održani novi kongres iste političke grupacije – u pitanju je kongres SDA iz 2006. godine – s kojeg se poručuje kako je cilj ove partije promocija bosanstva kao nadnacionalne, dakle *melting pot* kategorije koja bi, na osjećaju „domovinske pripadnosti BiH“, trebala postupno potiskivati etnonacionalni i transformirati ga u osjećaj pripadanja državnoj naciji. U potpuno ogoljeloj formi, pak, to znači usisati i Bošnjake i Srbe i Hrvate i ugraditi im novo, bosansko nacionalno biće.

Jedna forma ovog pristupa ide i korak dalje. Polazi se, naime, od teze kako etnije i nisu izvorna odrednica BiH. Potpuno suprotno, radi se o istim precima, a etničke premise profiliralo je različito religijsko svrstavanje. Sukladno tome je, zaključuju, pogrešno uopće govoriti o različitim etnijama. Naprotiv, radi se o istom podrijetlu, istom etničkom, bosanskom, čak bošnjačkom, pripadanju i različitom religijskom svrstavanju.

Po drugoj, opet, radi se o prostoru kojeg, kao temeljni narod, nastanjuje jedna etnička grupa – Bošnjaci – i, sukladno tome, logično je da je etimološki s njom usklađen i naziv državnog prostora. Iz toga, dakako, i opet slijedom iste logike, proističe i još jedan sud – kako pripadnici drugih etničkih grupa, u konkretnom slučaju Hrvata i Srba, u tako zadanom i definiranom okviru, mogu biti samo nacionalne manjine, dijelovi etničkih grupa čija je matična država i domovina izvan BiH. No, od njih se traži da Bosnu vole, da su joj lojalni i da ne stavljaju interese bilo koje druge zemlje ispred interesa nje same.¹⁰

Ovakav tip negacije se, opet, manifestira u nekoliko pojavnih formi. Jedni ne prežu od posve prepoznatljive negacije svih drugih kao organskog sastavnog dijela istog državnog i društvenog bića. Nakon proglašenja bošnjačke nacije 1993. godine, primjerice, poznati književnik Abdulah Sidran likuje kako su Bošnjaci konačno uspjeli vratiti ime svome narodu pa bi, po istoj logici – oslobađajući se, iz ustava i pamćenja, imena jedne od njezinih pokrajinica, Hercegovine – trebali vratiti ime i „svojoj“, dakle bošnjačkoj državi.¹¹ Na istom fonu taj čin vidi i Muhamed Filipović samo godinu dana poslije. Pišući o značaju vraćanja imena Bošnjak on, među inim, precizira i detalj da je time „zemlja Bosna konač-

⁹ „Mudžahedine nismo zvali, vrata BiH su im otvorili Hrvati“, *Oslobođenje*, 12. 10. 2001., 5.

¹⁰ Usp. Filipović, Muhamed, *Bošnjačka politika*, Svjetlost, Sarajevo, 1996., 72-73.

¹¹ „Toljaga Oslobođenja u rukama Emira Kusturice“, *Ljiljan*, broj 604., 29. 10. 2004., 64-65.

no dobila svoj narod, kao što Hrvatska ima Hrvate, Srbija Srbe itd. koji olakšava identifikaciju zemlje.¹²

Drugi su, međutim, u tom istom naumu mnogo suptilniji. Opređeljuju se uglavnom za promociju teze o povijesnoj upitnosti Hercegovine uopće kao sastavnice bh. državnog identiteta. Akademik Filipović je, ali i neki drugi, predvodnik i te vrste sotonizacije Hercegovine. Suština teze se, zapravo, svodi na sud kako je Bosna „ime zemlje, povijesti i kulture koji neprekinuto traju dulje od tisuću godina“¹³, kako je nad tim imenom 1878. godine, u vrijeme Austro-Ugarske monarhije, izvršeno nasilje činjenicom da mu je, kako bi se označio prostor države, dodano „i Hercegovina“, te kako taj dodatak danas, u novom povijesnom ambijentu, treba i izbrisati¹⁴ jer je Hercegovina samo sastavni dio Bosne, na isti način kao što su to i Krajina, Posavina, Semberija, a Hercegovci su, po istoj logici, Bosanci iz južnog dijela države Bosne.

2.1.3. Obrana prava na identitet i povijesnu posebnost

Da bi istina mogla biti posve drugačija upozorava masa pisanih historijskih izvora, ali i čitava plejada autora koji su se u prošlosti, ali i onih koji se danas bave izučavanjem bh. historije. Sakupljene na jednom mjestu može ih se pronaći, dakako, u tekstovima kojima se negatorske ideološko-političke ambicije zarad velikodržavnih projekata demistificiraju.¹⁵

U obrani ovog prostora kao autohtonog, kao prostora čija je povijest starija od povijesti Bosne, u pomoć se prizivaju različite vrste argumenata. Autori posežu za dokazima ljudskog postojanja i življenja sve do vremena starijeg kamenog doba. No, prvi argumenti u prilog prava na povijesni identitet pronalaze se u X. stoljeću, u djelu cara Konstantina Porfirogeneta „O upravljanju carstvom“, u kojem je čitavo jedno poglavlje posvećeno Humljanima i Humskoj zemlji, dok se Bosna spominje samo usput kao dio „pokrštene Srbije“, pri čemu se za nju koristi termin „zemljica“, pod kojim se podrazumijeva naselje „na nešto nižem nivou od

¹² Vidi: Filipović, Muhamed, «Narod koji ne rezervira zemlju», *Oslobođenje*, Pogled, 5. lipnja 2004., 5.

¹³ Usp. Mahmutčehaić, Rusmir, *Bosanski odgovor*, Durieux, Zagreb, 2002., 13.

¹⁴ Tako, primjerice, 2004. godine profesor sarajevskog sveučilišta Meho Bašić ističe, kako je, po njegovu sudu, došlo vrijeme da se „iz službenog naziva u teritorijalnom kontekstu odstrani ono Hercegovina“. Vidjeti „Bosna bez Hercegovine“, *Ljiljan*, 12.-19. ožujka, 2004., 30.

¹⁵ U tom kontekstu posebnu pozornost zaslužuju dva teksta - Lučić, Ivo, Ima li Hercegovine? (Tko i zašto negira Hercegovinu i Hercegovce?), *National Security and the Future*, 3-4 (6) 2005, te Dodik, Radoslav, Hercegovina ili esej o „zemlji na čenaru“, www.nsf-journal.hr

kastruma, tj. selo¹⁶. Prvi značajni knez Humljana, potom, datira iz X. stoljeća, dok se, s druge strane, prvi bosanski vladar – u pitanju je ban Borić – spominje tek 1150. godine, dakle više od dva stoljeća poslije pojave prvog humskog kneza.

S druge, pak, strane, u prilog postojanja vlastitog povijesnog identiteta govore i podaci o stalnom, stoljećima dugom sukobljavanju humskih velikaša s centralnom vlašću u Bosni i njihovom opiranju svim pokušajima uvezivanja u jedinstven državni sustav. Takva vrsta otpora karakterizirala je hercega Stjepana Vukčića Kosaču, isto kao i Sandalja Hranića, Hrvoja Vukčića Hrvatinića i mnoge nakon njih.

Povijesna retrospektiva, najzad, definitivno potvrđuje tezu kako teritorijalna zasebnost Hercegovine nije nešto što je, tobože, austro-ugarska ili izmišljotina nekih drugih, vladara ili tvorevina koji su obilježili vrijeme nakon Austro-Ugarske monarhije. Dapače, kroz povijest Hercegovina je često imala i svoju teritorijalnu zasebnost – u formi kneževine, okruga ili sandžaka, neovisno o tome jesu li oni bili prefiksi samostalne ili Hercegovine kao dijela raznih kraljevstava i drugih oblika državnih sustava.

U javnosti se, dakako, često stvara dojam kako je obrana Hercegovine i njezinog povijesnog identiteta imanentna samo hercegovačkim Hrvatima i kako je motivirana sasvim drugim, u biti ideološkim razlozima i ambicijom za destrukcijom BiH kao države i društva. U pitanju je, dakako, dojam kojeg se iz unitarističkih i velikodržavnih bošnjačkih krugova želi nametnuti u funkciji stvaranja pretpostavki za konačno ozbiljenje projekta bosanske države kao etnički ekskluzivnog bošnjačkog prostora. No, ni tu vrstu ambicije ne podržava realni život. Dapače. U obranu Hercegovine i njezina prava na participaciju u nazivu bh. države ustaju i mnogi drugi. Među njima se, dakako, ističe Mostarac Alija Kebo, koji već 2002. godine, navodeći veliki broj slučajeva, ustaje protiv sve učestalije prakse brisanja Hercegovine iz naziva države i svodenja Hercegovaca na Bosance, imenujući one koji takvu praksu promoviraju imenom koje i zaslužuju – „otimačima zemlje“¹⁷

2.1.4. Kulturološko-tradicijski elementi identiteta – pokušaj identifikacije

Dio hercegovačkog identiteta je, bez dvojbe, i u hercegovačkoj kulturi i tradiciji. U prilog tome govore podaci iz različitih područja kulture, ali i tradicije. U pitanju su, prije svega, podaci iz područja književnosti. U Hercegovini se,

¹⁶ Vukosavljević, Aleksandar, Neka zapažanja o 30. glavi De administrando imperio, *Zbornik radova iz nauke, kulture i umjetnosti "Boka"* za godinu 2006., Cape Town, 2005., 191.

¹⁷ Usporedi: Kebo, Alija, «Hercegovina – zemlja uzvjetar», *Most*, 148 (59), mart/ožujak 2002., str.4-5.

tako, sredinom XIX. stoljeća veoma intenzivno osjeća Hrvatski narodni preporod. Otvaraju se prve učionice (kakva je ona u Vukodolu kod Mostara iz 1852. godine), knjižnice i čitaonice, kulturna društva (među njima „Kosača“ iz 1875. i „Hrvoje“ iz 1888. godine), muzeji. Fra Franjo Miličević je, potom, u Mostaru utemeljio i prvu tiskaru, zahvaljujući kojoj su se mogle pojaviti i prve novine (poput „*Hercegovačkog bosiljka*“, „*Novog hercegovačkog bosiljka*“, „*Glasa Hercegovca*“), udžbenici i priručnici na hrvatskom jeziku. Ideju strica nastavio je i nećak Ivan Aziz Miličević, koji koncem stoljeća (1898. godine) pokreće „*Osvit*“. Uz njih se, dakako, kao poznati preporoditelji u Mostaru, javlja i plejada drugih imena - fra Andeo Kraljević, Radoslav Glavaš, Andeo Nuić, Nikola Šimović, Augustin Zubac, fra Petar Bakula – odreda učitelji, pisci prvih udžbenika i priručnika, novina, samostalnih književnih ostvarenja i slično. Zahvaljujući svim navedenim činjenicama je, na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće, u samo tridesetak godina, u Mostaru iz tiska izišlo preko 600 knjiga zahvaljujući čemu je ovaj hercegovački grad slovio za jedno od jačih kulturnih središta na prostoru Balkana. Književni niz se, dakako – a koji govori u hercegovačkoj osobenosti – nastavlja i tijekom XX. stoljeća. U prilog tome, iako su značajan dio svoga života stvarali u Sarajevu, govore i djela Alekse Šantića, Antuna Branka Šimića, Vuletića, Koromana, Maka Dizdara i mnogih drugih.

Dio hercegovačke, u ovom slučaju zapadnohercegovačke, posebnosti čini i stoljećima razvijena komunikacija sa svijetom, prekrasne bazilike – one u Širokom Brijegu i Tomislavgradu prije svih. O bogatoj duhovnoj kulturi govore i sadržajne knjižnice, a o kreativnosti i umjetnosti preživljavanja mnogobrojni običaji, tradicijski zanati i umijeća, bogata narodna i folklorna baština. Tko još, primjerice, ne zna za hercegovačku gangu, koja je stoljećima bila poticaj i za otpor različitim osvajačima – Turcima Osmanlijama i drugima, nikako jedini glazbeni izričaj ovog kraja.

2.2. Identitetsko preplitanje zapadne Hercegovine i dalmatinske Zagore

Prostor koji je – kolokvijalno i za potrebe ove analize – naslovljen kao zapadna Hercegovina dio je jedinstvene hrvatske identitetske cjeline. To, dakako, pod znak pitanja dovesti ne može ni činjenica da je on, prostor zapadne Hercegovine, danas dio sasvim druge državne cjeline.¹⁸ Državne granice, naime, uvijek znače doseg prostiranja određene političke moći i formiraju se ponekad

¹⁸ Pokušaja da se, polazeći upravo od te činjenice, hrvatski identitet Hrvata u BiH, pa i onih koji nastanjuju apostrofirani prostor, dovede u pitanje danas se može sresti u BiH. Oni se manifestiraju, prije svega, kroz formulu kako se u BiH radi o jednom narodu – Bošnjacima, Bošnjanima ili, jednostavno, Bosancima – s tri vjeroispovijesti, bosanskim muslimanima, bosanskim katolicima i bosanskim pravoslavicima.

i po sasvim drugoj logici od one koja je imanentna nacionalnom identitetu. Toj razlici, dakako, treba zahvaliti i činjenicu da se prostor nacije često ne preklapa s prostorom države. Ali, državne granice nisu brana istog nacionalnog identiteta onih koji žive s različitih strana njihovih granica. U prilog tome, uostalom, govore i mnogi evropski primjeri. Oni, istina, nemaju istu težinu i isto značenje. U najvećem broju slučajeva dijelovi jedne nacije s druge strane državne međe žive u statusu nacionalnih manjina ili etničkih grupa. U nekim slučajevima, međutim, pripadnicima nacije – pojedinačno ili kolektivno – je priznat i status konstituenta državnoga suvereniteta s obje strane državne međe. Kod Hrvata kao nacionalnog kolektiviteta po srijedi je upravo to.

Državna odvojenost, međutim, ne može biti brana postojanju zajedničkog jezika, osjećaja zajedničkog pripadanja, zajedničke povijesti i povijesnog sjećanja, iste kulture i mentaliteta itd. A oni su, kako je već apostrofirano, sastavnice istog nacionalnog identiteta. Za Hrvate zapadne Hercegovine te su sastavnice indikativne u istoj mjeri kao i za Hrvate koji nastanjuju prostor današnje Hrvatske. Za hrvatsku kulturu kao cjelinu, ali i hrvatski nacionalni identitet, isto značenje kao Krleža, Nazor ili Ujević imaju i A.B. Šimić, Nikola Šop ili fra Grga Martić, i mnogi drugi koji su živjeli prije, ali i poslije njih. Neki od tih elemenata bi – kao osjećaj zajedničke pripadnosti - zbog stoljetne odvojenosti nekom vrstom granice, kod Hrvata zapadne Hercegovine mogli biti čak i naglašeniji.

Nacionalni identitet, međutim, ne znači i unisonost. Dapače, regionalne i druge razlike su, kao varijacije na istu temu, moguće i unutar njega. Regionalne specifičnosti, koje su zajednička odlika zapadne Hercegovine i prostora dalmatinske Zagore, u prilog tome najzornije i svjedoče. U kontekstu ove analize neke od njih zavrjeđuju i da ih se apostrofira.

U pitanju je, prije svega, jezik. I jedni i drugi, i Hrvati zapadne Hercegovine i oni iz dalmatinske Zagore, imaju istu varijaciju hrvatskog jezičnog izričaja – ikavicu. I ne samo to. Isti se toponimi – a da nisu odlika drugih dijelova hrvatske etničke cjeline – sreću i masovno koriste i na jednom i na drugom prostoru.

Na tu činjenicu, međutim, ne treba gledati samo kao na dio današnje stvarnosti. Naprotiv. Ona je, i više od toga, posljedica zajedničke prošlosti, zajedničke povijesti ove dvije mikroregije na kojima se su se – u odnosu na druge dakako – oblikovale izvjesne, pa i jezične specifičnosti. Zajednička povijest, zajednička ili vrlo bliska sudbina ih, povijesna retrospektiva na to upozorava, na izvjestan način povezuje od vremena Rimskog carstva. No, nekoliko posljednjih stoljeća ona ih je i intenzivnije ispreplela. Na to upućuje i iole detaljnije zadržavanje na osmanlijskom osvajanju vlasti, ali i periodu austrougarskog prisustva i utjecaja. Zajednička sudbina ih je, na koncu, povezivala i u vremenu

jugoslavenske monarhijske, ali i socijalističke vlasti. Kako drugačije gledati na, primjerice, naturalnu privredu, odnosno robnu razmjenu kao formu zajedničkog preživljavanja ljudi, ali i na masu drugih detalja koji su ih povezivali, činili dijelovima iste cjeline. Kako, potom, gledati na isti mentalni kod stanovništva u najširem značenju riječi. Čime objašnjavati prenaplašenu emotivnost, prenaplašenost iracionalnog u postupanju Zabiokovljaka i s jedne i s druge strane državne međe itd.

Literatura

1. Bašić, Meho, (2004.): „Bosna bez Hercegovine“, *Ljiljan*, 12.-19. ožujka,
2. Bilandžić, Dušan (1999.): *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb: Golden Marketing
3. Crnaković, Aleksa (1992.): Hercegovci između istine i pravde, *Vjesnik*, 23. veljače
4. Čustović, Emin (2005.): *Zašto je Hercegovina u medijskom zapečku*, broj 182 (93 - nova serija), godina XXX, januar/siječanj
5. Dodik, Radoslav, *Hercegovina ili esej o "zemlji na čenaru"*, www.nsf-journal.hr
6. Filipović Muhamed (1996.): *Bošnjačka politika*, Svjetlost, Sarajevo.
7. Filipović, Muhamed (2004.): Narod koji ne rezervira zemlju, *Oslobođenje*, (Pogled), 5.6., 5.
8. *Hrvatska književnost u Bosni i Hercegovini*, Wikipedija, hr.wikipedia.org/wiki/
9. Kebo, Alija (2002.): Hercegovina – zemlja uzvjetar, *Most*, Broj 148 (59), Podružnica pisaca HNK – Mostar, mart/ožujak
10. Korunić, Petar (2003.): Nacija i nacionalni identitet: uz porijeklo i integraciju hrvatske nacije, *Zgodovinski časopis* 57, 2003, 163-208, Ljubljana,
11. Korunić, Petar (2004.): *Nacija i nacionalni identitet u epohi Moderne: Osnova rasprave o izgradnji moderne hrvatske nacije*, Zagreb: Školska knjiga.
12. Kukić, Slavo (2005.): Sociokulturni ambijent Zabiokovlja kao odrednica njegova razvitka, *Zbornik «Zavičajno blago u funkciji razvoja Zabiokovlja»*, 2005, str. 53.-58., Split: Književni krug.
13. Lučić, Ivo (2005.): Ima li Hercegovine? (Tko i zašto negira Hercegovinu i Hercegovce?), *National Security and the Future*, 3-4 (6) 2005, pp. 37-86
14. Macan, Trpimir (1999.): *Povijest hrvatskog naroda*, Zagreb: Školska knjiga.
15. Mahmutćehaić, Rusmir (2002.): *Bosanski odgovor*, Zagreb: Durieux.
16. Mandić, Dominik: *Etnička povijest BiH*, Mostar, Ziral: (pretisak izdanja iz 1982, Toronto-Zurich-Roma-Chicago).
17. Perić, Ivo (1998.): *A History of the Croats*, Zagreb.
18. *Regionalna strategija ekonomskog razvoja za ekonomsku regiju Hercegovina*, (2004.), Asocijacija za ekonomski razvoj REDAH, Mostar.

19. Ribičić, Ciril (2000.): *Geneza jedne zablude*, Zagreb-Sarajevo-Idrija.
20. Toljaga Oslobođenja u rukama Emira Kusturice, *Ljiljan*, br. 604., 29. 10. 2004., 64-65.
21. Tomašič, Dinko (1997.): *Politički razvitak Hrvata; i Društveni razvitak Hrvata*, Jesenski i Turk, Zagreb.
22. Vukosavljević, Aleksandar J. (2005.): Neka zapažanja o 30. glavi De administrando imperio, *Zbornik radova iz nauke, kulture i umjetnosti "Boka" za godinu 2006.*, Cape Town.
23. Živković, Pavo (1997.): *Sumrak Bosne i Huma*, Orašje.
24. Živković, Pavo (2002.): *Iz srednjovjekovne povijesti Bosne i Huma*, Osijek.

Slavo Kukić

UDC: 908 (497.6)
Original scientific paper

ZABIOKOVLJE AS A SPACE OF PERMEATION

Abstract: *This paper varies cultural, mental, and general identity intertwining between the population of the region behind the Biokovo mountain, or Zabiokovlje as the region was marked in 1970s. seventies of last century. Today the term Zabiokovlje is frequently used to denote only one part of an earlier united space because this area, due to new political realities, has been divided between the two countries: Croatia and Bosnia and Herzegovina. The paper, however, aims to suggest that such division isn't unnatural because the case is of a unified whole culturally and mentally, as well as from the perspective of national identity, and identity as such.*

Key words: *Herzegovina, Herzegovinian identity, national identity, language, sense of common belonging.*

Slavo Kukić

UDC: 908 (497.6)

Lavoro scientifico originale

ZABIOKOVLJE COME IL SPAZIO DI PERMEAZIONE

Riassunto: *La carta varia gli intrecci delle persone di Zabiokovlje culturalmente, mentalmente e d'identità, in modo che questa zona geografica è segnata negli anni settanta. Oggi, a causa delle nuove realtà politiche, è divisa tra i due paesi - Croazia e Bosnia-Erzegovina – e il termine Zabiokovlje spesso s'utilizza per selezionare solo una parte di un unico spazio in precedenza. Il lavoro, però, vuole suggerire che tale divisione è innaturale, perché si tratta di un'insieme nel senso culturale e mentale, ma anche dal punto di vista dell'identità nazionale e di tutti.*

Parole chiave: *Erzegovina, identità dell'Erzegovina, identità nazionale, lingua, senso di appartenenza comune*